

ЗМЕСТ

Замест прадмовы	5
Жыццё першае	12
Жыццё другое.	47
Жыццё трэцяе.	107
Эпілог	187

ЗАМЕСТ ПРАДМОВЫ

Лёсы людзей, якія паўстануць у аповесці, здзейсніліся тысячу гадоў таму. Але галоўныя дзеячы таго часу ўсім вядомыя: Уладзімір, Яраполк, Дабрыня, Святаполк, Яраслаў Мудры... Ёсць і менш вядомыя: у летапісным аповядзе пра жыццё князя Ўладзіміра праходзяць яны беглымі ўзгадкамі, як нейкія тычкі яго бурлівага веку. Для князя сустрэча з імі — выпадковая падзея, для іх сустрэча з ім — фатальны заварот лёсу. Менавіта такімі сталіся адносіны Ўладзіміра з Рагнедай — полацкай князёўнай і адной з жонак князя ў «дахрысціянскія» яго гады. Уладзімір гвалтам злучаў у адзінае гаспадарства асобныя плямёны, пашыраў дзяржаўныя межы, радніўся з Візантыяй, прымаў хрышчэнне і хрысціў Русь, разбураў старую і мацаваў новую свядомасць — ён пражыў яскравае, насычанае, як мы цяпер гаворым, выдатнае жыццё. І побач з ім у чарадзе шасці жонак — Рагнеда: па правах паходжання яна мае быць дастойнай удзельніцай усіх дзяржаўных спраў і здзяйсненняў, у рэальнасці ёй пакінуты адзіны абавязак — нараджаць, у іншай якасці яна князю непатрэбная. Жыццё падпарадкаванай істоты не можа быць

бліскачым, нават цікавым; яно здзяйсняе не сябе, не сваё — чужое. Гэта шэрае, разбітае жыццё, яно разбурана разрывам паміж жадамым і магчымым. Але Рагнеда паўстала, і гэта ярка асвятліла яе мяцежны дух, натуру, характар. Не ўзніміся яна ад слёз і нараканняў да бунту — і канула б яна ў неведомасць, як іншыя жонкі князя, ад якіх захаваліся толькі скажоныя імёны...

Адным часам гісторыя жыцця Рагнеды здавалася аўтару зразумелай; потым адназначнасць прынятых тлумачэнняў («рэўнасць», «гонар») неяк расплылася з-за недакладнасці і неакрэсленасці сэнсу. І аднойчы ў Полацку ў сонечны чэрвеньскі дзень, калі з густатой завеі нёсся па горадзе тапалёвы пух, раптам мінулае сышлося з цяперашнім і быццам расчынілася акно з відам на Дзвіну і Палату, дзе стаяў у дзясятым стагоддзі сталічны крывіцкі дзядзінец і дзе нарадзілася дзяўчынка, якой было наканавана прайсці ўсе кругі бедстваў...

А яшчэ блізу Менска і штучнага Менскага мора знаходзіцца мястэчка, а ў даўніну сталіца ўдзельнага княства — Заслаўе, ці, як менавалі яго першыя летапісы, — Ізяслаўль. Тут захаваліся курган Рагнеды, рачулки, названыя старажытнымі насельнікамі ў памяць пра Рагнеду, — Княгінька і Чарніца, ёсць тут паблізу Свіслачы пагорак на месцы старадаўняга дзядзінца і высокі, зарослы травой вал былога замка. Чарніца і Княгінька ўпадаюць у Свіслач, Свіслач — у Бярэзіну, тая — у Дняпро, а Дняпро ў той час быў галоўнай магістраллю. Вось

па гэтых рэках і прыбыла Рагнеда ў Заслаўе з Кіева пасля замаху на мужава жыццё. Неўзабаве пасля таго Ўладзімір ахрысціўся, ажаніўся, і Рагнеда, па словах царкоўнага храніста, «испечалась», прыняла манаства. І ўсё — болей пра яе ані слова. Быццам дванаццаць наступных гадоў, пражытых у Заслаўі, Рагнеда адно толькі і рабіла, што малілася. Што ж мелася яна замольваць? Якая горыч прымусіла яе кінуць на чужы клопат пяцёх сваіх дзетак і замкнуцца? Ці не толькі малілася? Ці наогул не малілася, і не гаворыць пра маркоты яе адзінокага жыцця чарнец-летапісец дзеля большай славы праваслаўнай царквы, у якой Рагнеда лічыцца першай на Русі манашкай. Не па сваёй, аднак, волі...

Лёс наш нараджаецца раней за нас; яшчэ не загукаў чалавек аб сваім з'яўленні на белы свет, а ўжо ён стаіць напачатку. Нябачны ён; наперад глядзяць людзі, а лёс за спінай, — кіруе, як вознік, запрэжкай нашых жаданняў; ужо потым, калі позна і непапраўна, здагадваемся, чый няпэўны рух чуўся ззаду і чый неадчэпны позірк ляжаў на патыліцы... Так і з Рагнедай. Ніколі не бачыла яна князя Ігара, княгіні Вольгі, Святаслава, але іхныя справы і клопаты моцна яе закранулі. Таму абысці ўвагай гэтую лінію ніяк немагчыма. Пра князя Алега, дзякуючы Пушкіну, усе ведаюць, што ён «на череп коня наступил и молвил: *«Спи, друг одинокий... Не ты под секирой ковыль обагришь и жаркою кровью мой прах напоишь»*. Але здзейснілася слова чараўніка,

ЖЫЦЦЁ ПЕРШАЕ

1

Восенню ў барвовую пару, калі загудзелі полацкія двары шматдзённымі вяселлямі, прыйшла і да Рагнеды падманлівая Мара, адымаючы спакой нявінных сноў. У адну ноч свет раздвоіўся на жаночае і мужчынскае, і адчула Рагнеда, якая сіла зводзіць гэтыя пачаткі. Раптам пачалі прыпякаць учэпістыя позіркі сустрэчных хлопцаў: ацэньвалі яны мужчынскім вокам прывабнасць князёўны, і яна скурай адчувала таямніцу іхнай увагі. Раптоўна ўзнік у снах таемны вобраз — грудзі сціскала салодкая боязь, гарачымі кругамі бегла па целе кроў, калі з'яўляўся светлы юнак і браў за руку, і прытуляў да шырокіх грудзей, дзе пад белай кашуляй білася моцнае з уладарнай сілай сэрца. Шапталі яго губы нейкія загадкавыя словы, і самое варушэнне ягоных губ было жаданае. Удзень гарачкавае хваляванне крыху прыгасала, твар незнаёмца цьмяна бачыўся на святле, і начныя сустрэчы ператвараліся ў таемную мару пра прыезд сватоў, розгляды, прыбыццё жаніха і вясельны поезд, з якім яна панясецца да бясконцых гадоў шчасця.

Прыцемкамі, калі Рагнеда сядзела разам з маці пры кудзеллі, а каля бацькі садзіліся браты Ёсяслаў і Брачыслаў, і збіраліся ў нагрэтую хату матчыны і бацькавы людзі, марылася Рагнедзе пад ціхае журчанне верацяна пра свае такія ж пакоі, чуўся скрозь голас бацькі,

які забаўляў маці вясёлым ці журботным апавядам, голас свайго суджанага, ласкавы голас клопату, і прасякала яе нецярплівасць любові... Прыйшоў час: Рагнеда жадала адгадаць галоўныя загадкі жыцця...

Пасля Калядаў у колкі марозны дзень прымчаў на запененым кані стражнік з блізкай заставы і прывёз князю Рагвалоду перададзеную па ланцугу вестку, што едуць людзі Яраполка і хутка прыбудуць. Хваляванне ахапіла полацкі дзядзінец, а з яго панеслася пагалоска па ўсіх гарадскіх дварах. Бабы сыходзіліся і гадалі, колькі пасагу павязе з сабой князеўна ў далёкі Кіеў і каго з дзевак выбера княгіня ў дружкі сваёй дачцэ на вяселле, а прызнаныя пяюхі ўжо бачылі сябе на будучым свяце на чале карагодаў, што праводзяць нявесту ў лазню і з лазні, і на жаласных спевах дзявочніка, і ў вясёлай грамадзе ля вясельнага стала, а разважлівыя мужыкі меркавалі пра карысць, якую дасць Полацку гэты саюз, бо ўсе карагоды і спевы, і кубельцы з дабром, што займаюць кароткі бабскі розум, нічога не вартыя, а мае важкасць на княжацкім вяселлі адзінае — умовы, на якіх князь Рагвалод пагодзіцца аддаць на ўцеху Яраполку сваю дачку.

Так, умовы... Адказная настала хвіліна, вырашалася будучыня на многія гады, і сышліся ў княскі дом блізкія Рагвалоду баяры абмеркаваць, чаго пажадае Кіеў для сваёй выгады, на чым трымацца для карысці Полацка, дзе зарубіць Полацка-Кіеўскія межы, чымі будуць волакi паміж Дзвіной і Дняпром. Яраполку,

казалі баяры, вялікай веры даваць нельга; гэта зараз ён лагодны, пакуль церпіць няпросты час — са стэпу печанегі падціскаюць, хазары не трымаюцца мяжы, Уладзімір з ноўгарадцамі гэтаксама не пустая пагроза. Зразумела, нашто Яраполку Рагнеда, — паўстае паміж Кіевам і Полацкам трывалы мір. Аднак і нам карысны роўны саюз: мага іншыя важныя справы зрабіць — умацавацца на Прыпяці, пасунуць полацкія прыгарады на літоўскіх землях і ўніз па Дзвіне...

Сядзелі сталыя баяры, параўноўвалі магчымае з лепшым, і калі б сказала ім Рагнеда пра свае турботы: ці прыгожы Яраполк, якога ён расту, якія ў яго вочы, да чаго прызвычаны, — пасмяяліся б яны ёй у вочы. Не дачыняюцца да ейнага замужжа ягоныя прыгажосць і характар. Няхай ён да ваўка падобны, гэты кіеўскі Яраполк, — усё роўна аддадуць яму Рагнеду. Калі будзе яна з Яраполкам — дарма тое прыйдзе, што зброяй цяжка ўзяць. Цяпер пра Рагнеду адзіны клопат — замкнуць у хаце і берагчы ад псоты, сурокаў, ліхой рукі. Столькі можа выгадаць Полацак на княскай дачцэ, што ўсё войска полацкіх зямель таго не здабудзе...

Як сустрэлі сватоў, як іх прымалі, не бачыла Рагнеда, седзячы з бабамі і дзеўкамі пад наглядам. Часам заходзіла маці, абдымала Рагнеду і прыплаквала: што чакае князёўну ў далёкім тым Кіеве? Добра, спадабаецца яна Яраполку, а калі не палюбіцца — ці лёгка нуду і адзіноту цярпець? Адно — жыццё дзявочае,

іншае — замужам, нездарма і новае імя абірае сабе жонка. Заканчваецца адно жыццё на дзявочніку, пачынаецца другое ранкам пасля вяселля... А Рагнедзе і страшна, і радасна. Прыехалі сваты, заўтра паклічуць да іх даць адказ, і ўсе будуць глядзець на яе... А неўзабаве прыедзе Яраполк, іх звядуць, пасадзяць за стол, а потым праводзяць у шлюбны пакой, ён сядзе на лаўку, яна сцягне з яго боты, і ён задзьме свечку... Нікога да яе не пускалі, але дамаглася Рагнеда, каб прапускалі да яе Руту — аднагодку і першую сяброўку. З восені Рута была замужам за князёвым дружыннікам, ужо яна зацяжарала, і Рагнеда, зайздросцячы некаторым ейным ведам, давярала яе слову болей, чым навучанням старых бабак і старых цёткаў, што здабывалі з памяці свае даўнія маладыя перажыванні. Гадзінамі шамацеў таямнічы іхны шэпт, і сілу заповітнай таямніцы набывала для Рагнеды блізкасць з мужам, якая наступала па згасанні свечкі... А бацька навучаў, як трэба выйсці да сватоў, калі паклічуць, дзе стаяць, як пакланіцца, якімі словамі адказаць...

Вось і падышла пераломная хвіліна — Рагнеда дрэнчылася каля дзвярэй, слухаючы вясёлую гамонку знаёмых і незнаёмых галасоў за сцяной. Раптам гаворка змоўкла, пачуліся крокі, дзверы расчыніліся, і бацька сказаў: «Уваходзь!» і падбадзёрыў усмешкай. Замерла на імгненне сэрца, адзначаючы першы крок у новае жыццё, і Рагнеда пераступіла парог. Кінуўся ў вочы новы вышываны абрус на сталі, а за сталом сядзелі тры дабрадушныя,

ЖЫЦЦЁ ДРУГОЕ

1

На шостым годзе кіеўскага існавання здарылася з Рагнедай падзея, якая крута змяніла яе жыццё. Пазней, калі ўсё расставілася па адпаведных месцах, калі ў бяссонныя ночы ўся даўніна была перагледжана і ўзважана на цвярозы патрабавальны розум, змагла Рагнеда растлумачыць сабе, што адбылося з ёй апоўдні летняга дня, у час дрымотнага адпачынку пад вішняй. Новая душа ўвайшла ў яе ў той гарачы час — вось як вызначала Рагнеда сваёй сяброўцы Руце перажытае пачуццё, і ўвайшла новая душа з раптоўным болем праз сонечны блік. Ніхто не бачыў, не прыкмеціў, не перашкодзіў, бо ў няўлоўнае імгненне набыла яна новы дух, ды і хто мог прыкмеціць і перашкодзіць, калі ёй самой спатрэбіліся месяцы, каб асэнсаваць нутраную змену. Здарылася гэтае ўваходжанне пры такіх абставінах. Яна скрозь дрымоту назірала, як старэйшы сын Ізяслаў вучыў малодшага, Яраслава, дужацца; абодва малыя, баючыся маці, тузаліся ціха; меншая за братоў Прадслава рабіла ў траве схованку для лялькі; і больш нікога, ні малых, ні дарослых, на двары не было. Толькі каля варот размораны спякотай прываротнік тачыў нож, бавячы такім заняткам свой вартоўны час. Рагнеда на стражніка не зважала, і ціхі шоргат

каменя па жалезе не закранаў яе слыху. І раптам шырокі нож вартаўніка ўспыхнуў, сонечны прамень трапіў у вочы Рагнедзе, і на імгненне яна аслепла, і за гэты міг невідучасці яркае вастрыве промня спыніла шматгадовы сон думкі; быццам рассыпалася нейкая тайная камора, дзе хаваліся самыя галоўныя пачуцці жыцця.

Яе напужаў гэты нечаканы ўдар, нанесены бляскам наточанага жалеза, бо ўслед выявілася і ажыла куча паўмёртвых страшных вобразаў. Рагнеда жахліва ўскрыкнула, але дзеці толькі здзіўлена зірнулі на маці і вярнуліся да сваіх забаваў. «Кім жа мяне зрабілі?» — спытала сябе Рагнеда, збянтэжана аглядаючы двор, дзяцей, прываротніка. Адказ і паследаваў з бязлітаснай прастатой адкрыцця: ніякая я не жонка, не кіеўская княгіня, а спутаная паланянка, палюбоўніца, княжая жывёліна, прыбітая істота.

І застаўся ў душы пакутлівай плямай святла гэты востры кінжальны блік, завіснуў сонечным аскепкам дзеля выпялення ісціны. Уся зляжалая, пакрытая пылам пакоры груда дзён, што асыпаліся пасля полацкага пагрому, раптам разляцелася, падкінутая нечаканым ветрам, і на кожным былі чорныя знакі, якія цяпер прагна адшукваў адноўлены зрок. Зімовай, прамерзлаю пустэчай зеўралі цяпер кіеўскія гады, і праз гэтую шчыліну выразна бачыліся перадсмяротныя твары братоў, маці, бацькі, чорны дым над дзядзінцам, нажы кметаў, пасечаныя людзі ўздоўж вуліцы, якой вялі яе ў на-